

Brutovszky Gabriella

A Csinom Palkó, Csinom Jankó értelmezéstörténete és módszertani aspektusai

A *Csinom Palkó, csinom Jankó* közköltészeti alkotás, mely nemcsak irodalmi, hanem zenetörténeti szempontból is mérvadó jelentőséggel bír, az évszázadok során kanonikus státuszban volt jelen mind az irodalom, mind a zene területén. Ezt a népszerűséget elsősorban annak köszönhető, hogy fülbemászó, tárogató kíséretében énekelhető dallamát (melynek egykorú változatát nem ismerjük, a ma közismert melódiája Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek*¹ című gyűjteményéből való) nemcsak népdalként énekeltek (és szövege szinte minden irodalom és zenetankönyve bekerült), hanem jellegzetes kezdőütemeit az utókor is felhasználta, így többek között Kodály Zoltán a *Háry János* című operában, Vujicsics Tihamér *A Tenkes kapitánya* című tévéfilmsorozat főcímdalában, valamint újabban a Bëlga együttes is a *Nemzeti Hip-Hop* című számban. A dalból később közismert feldolgozások is születtek, így 1950-ben *Csinom Palkó* címmel Farkas Ferenc operettje, amelyet Révai József nagy lelkesedéssel fogadott: „biztató jelenség, hogy megszületett az új magyar operett – az »Aranycsillag«, a »Csinom Palkó« – és zeneszerzőink egyre inkább megértik, hogy a vokális zene, a tömegdal útján küzdhetik le elsősorban a zenének a néptől való régi elszakadását.”² Azonban az operett hamar lekerült a Magyar Rádió műsoráról, épp Révai igyekezetére, aki a klasszikus darabok helyett az akkori életet tükröző zenés játékok, operettek gyártását szorgalmazta.³ 1973-ban filmet is készítenek belőle, *Csinom Palkó* címmel, Nagy Gábor főszereplésével. Amint már szóltam róla, a táncdal dallamát Pálóczi Horváth Ádám jegyzi fel gyűjteményében, melyben a *Csinom Palkó* szövegcsalád egy leszakadt strófája jelenik meg „Patyolat az kuruc, / gyöngy az felesége...” kezdettel, amely a *Csinom Palkó*-ban is megtalálható, azonban a többi sor nem igazán mu-

tat egyezést. A két adat között más nem találunk, így szinte semmit sem tudunk a szöveg eredeti forrásáról. A Pálóczi Horváth Ádám által feljegyzett (strófa) és dallam⁴ a XIX. század végén található a Bocskor-kódexben feljegyzett szövegvilággal.⁵

A *Csinom Palkó, Csinom Jankó* kezdetű táncdal kézírata *Bocskor János énekeskönyvében* maradt fenn az utókor számára. A kézirat jelenleg a kolozsvári *Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kézirattárában* található, mikrofilmmásolatai Budapesten mind az Országos Széchényi Könyvtárban, mind a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtárában hozzáférhető, újabban pedig már elektronikus formában is.⁶ A kötetnek 2003-ban Csörsz Rumen István sajtó alá rendezésében megjelent a kritikai kiadása,⁷ mely számos adalékkal szolgált a gyűjtemény egyes kézírataihoz, így például a *Csinom Palkó, Csinom Jankó* forrásadataihoz is.⁸ A költemény fontosabb kiadásai még Thaly Kálmán *Adalékok a Thököly- és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez II.*,⁹ Varga Imre *A kuruc küzdelmek költészete*¹⁰, valamint a *Régi Magyar költők tára XVII. század, XI. kötet*¹¹ gyűjteményekben található.

A táncdal eddigi értelmezései során elsősorban két fontos tényező került előtérbe: az *elavult szavak jelentéseinek vizsgálata*, illetve a *szöveg keletkezése*. Mindkét szempont számos egymást kiegészítő vagy éppen kioltó nézetet hozott a felszínre. Ilyen kardinális vita alakult ki a költemény első sorát illetően, melyben a „csinom” szó jelentése mindmáig nyitott maradt. Nagy László¹² és Käfer István¹³ feltevése szerint a „csinom” a szláv eredetű „csin” (tett) szóból ered, míg a Jankó és a Palkó a lírai hang két lova, így a „csinom” a lovak buzdítására utal, míg Martinkó András megállapítása szerint¹⁴ a nép a *csina* szóval hívogatja a lovakat, így a „csinom” jelentése akár csikó, azaz „csikóm” (Csikóm Jankó, Csikóm Palkó) is lehet. A kutató azt sem veti el,

hogy a „csinom” valamiféle ékességet „kedves, ékes, szép” jelentést hordoz (Csinos, szép Palkó).¹⁵ A keltezéssel kapcsolatos nézetek azért váltottak ki éles vitát, mivel a dal sokáig (Thaly Kálmán nyomán¹⁶) a Rákóczi-szabadságharc reprezentatív darabjaként élt a köztudatban, azonban Nagy László kimutatta, hogy a vers számos tartalmi jegye nem felel meg a szabadságharc viszonyainak, például a labanc viselet („lompos gatyá” stb.), ami már az 1700-as évek elején nem volt használatos, így a vers valódi keletkezése az 1678–1683 között időszakra tehető.¹⁷

A *Csinom Palkó, csinom Jankó* módszertani aspektusai

A két eddig vizsgált és vitát keltett problémakör mellett érdemes volna szemügyre venni a szöveg poétikai-retorikai sajátosságait, és néhány olyan szempontot górcső alá venni, amely a szöveg tényleges irodalmi, esztétikai értékeit sugallja. Ezeket kísérek meg a következőkben végighaladni:

■ 1. A szöveg közköltészeti jellege

A *Csinom Palkó, csinom Jankó* kezdetű táncdal barokk irodalmunk alkalmi-politikai regiszterének kuruc kori költeményei közé sorolható. A közköltészeti jellegre a kézíratos énekeskönyvekben variálódó és kontamináló szöveg- és dallamvilág utal¹⁸, valamint a névtelen szerzőség (a modern értelemben vett maszkszerzőség), amely a szöveg autonómiájáról, közösségi jellegéről és alkalmiságáról tesz bizonyosságot. Ennek függvényében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szöveg intermediális jellegét, így azt a (tárogató kíséretében énekelhető) dallamkincset sem, mely által e szöveg elterjedt és a köztudatban népszerűvé vált. Emellett a tágabb értelemben vett közköltészet („popular poetry”) fogalma is érvényesül, mivel a mű kanonikus mivolta a modern értelemben vett szubkultúra részeként is értelmezhető. A szöveg szerzőségét illetően a mű

szerzője ismeretlen nevű végvári vitézek, hontalan szegénylegények, felkelő parasztok, protestáns és katolikus nemesek, kardot forgató „deákok” egyike lehet az ún. Thököly-féle kuruc korból.

■ Módszertani adalék:

■ A szöveghez járuló dallam meghallgatása, feldolgozása. Hangszerismeret: megismerkedni a kuruc kori tárogatóval.

■ Vujicsics Tihamér: *Tenkes kapitánya* című film főcímdala¹⁹ (eredeti hangszerelés)

■ Kodály Zoltán: *Háy János* című operája (opera)

■ Belga: *Nemzeti hip-hop* (rep)

■ *Pannonia Allstars Ska Orchestra*²⁰ (szimfonikus alternatív zene)

■ *Musica Historica: Csinom Palkó* feldolgozása (egy XVIII. századi újstílus felé húzó közép-európai dallamra énekelt szöveg)

A szöveg dallamának további feldolgozásai a zenetörténetben.

■ 2. A szöveg beszédhelyzete

A *Csinom Palkó* című táncdal beszédhelyzetét illetően egy kuruc vitéz szilaj jókedvét, buzdító hangját, hetyke önbizalmát olvashatjuk ki a sorok közül, leggyakrabban egy közösséget reprezentálva T/1 személyben („Ne bánkódjék senki köztünk”), valamint katonatársait buzdítva E/2 (apoztrophe), illetve T/2 személyben (Rajta, Miska²¹, rajta, / Az tüzes labanc”, „Nosza, rajta, jó katonák”), mely olykor-olykor E/1 személyű belső hangot generál („(Én) soha nem lelek! / De gyűlölöm: mert nyomorú”). Az önmegszólítás gyakran önfelszólításba megy át, így lehetőséget ad a költői én reprodukálására. A vers lírai beszédmódjában megjelenő többes szám első személyű „mi” nem feltétlenül nemzeti meghatározottságú, hiszen „a kora újkori szövegek szubjektumszerkezete, személyessége másként mutatkozik meg, mint akár a romantikus, akár a modern lírában. Nem annyira az énközpontúság, a vallomásosság alakzataival operálnak e művek, hanem valamilyen közösségi struktúrába illeszkednek.”²² A szövegben előforduló személyes névmások funkciója egyes versszakokban hangsúlyosabbá válik, így például az E/3 „ő”, mely az idegenség, a másság, a labancokkal és németekkel szembeni megvetés jelképeként tárul elénk („mert ő igen

gyenge nemzet / szokott effélire”). Ezt erősíti a szöveg további grammatikai kapcsolata is: a birtokos személyjeles szavak használata, melynek jelentésképző szerepe nagy nyomatókat kap a szövegben („kalabérom”, „lódíngom”, „pisztalyom” vs. németek „gatyája”, „portékája”, „kalapja”, „karimája”, „öltözeti” stb).

■ Módszertani adalék:

A lírai beszédhelyzet komparatív vizsgálata:

■ Kiss Judit Ágnes: *Két magyaros nóta*

■ Ady Endre: *Két kuruc beszélget*

■ Kovács András Ferenc: *Két labanc beszélget*

■ 3. Strófaszerkezet, ritmus:

A mű vehikuluma (fizikai teste) kötött, 39 versszak 4-4 soros 8-6 szótagos abxb rímképlettel, verselése: magyaros kétütemű nyolcas (4/4) vagy kétütemű hatos (3/3, 4/2), mely a szöveg népnyelvi, népköltészeti jellegét erősíti. Az ének pattogó üteme a tánc ritmusát idézi fel. Ezt a ritmust erősítik a szövegben fellelhető további ritmikajegyek, így a *figura etimologica* („ebről-ebré”), *asszonánc* („tetvesredves”, „korog-morog”, „elfárasztott-elbágyasztott”), versszak eleji *anafora* („sok tokosnak”, „sok szerencsét”, „sok cifornyás”), sor végi *epiforák* („próbáltál te”, „váltál te”), illetve a palatális és veláris hangok váltakozása is („kalapjának nedvessége”).

■ Módszertani adalék:

Az ütemhangsúlyos verselés elsajátítása. Magyaros ütemek és a rap.

■ Belga: *Nemzeti hip-hop*

■ Belga: *Királyok a házban*

„Magyar rapper viseljen darutollas főveget,

Magyar nyelven szavaljon szép magyar szöveget!

Legények! Van nekünk Tisza sportcipő, Nyugati márkát hordja csak a nyugati rappelő!

Ha te aztat mondod gangsta, én aztat mondom betyár,

De a betyár helyett aztat is mondhattam volna, hogy zsvány.

Sapkát ne vond le szemöldökig,

Bő gatyát ne húzd be szeméremig!

Magyar rapper nyílt tekintettel,

Pödört bajusszal, nem szőrzettel!

Magyar rapper bajsza, mint a magyar bika szarva:

Fölfelé áll, nem lekonyul,

körszakállhoz nem hasonul!

(...)Állok a pusztában, gatyám lobog.

Seggem kilóg, gyomrom korog.

Nézek a magosba, gondolok nagyot!

Magyar égre magyar csillagot!

Nyugati szél fú, délibáb ragyog.

Magyar vagyok, szittyá vagyok!

Nem vágyok sokra, de egyet akarok:

Magyar nemzeti hip-hopot!”

(*Nemzeti hip-hop*)

4. Figuratívitas, a gyönyörködtetés eszköze

A *Csinom Palkó* szövege számos *metaforában* bővelkedik, amely a műben első sorban a leírás részeiben (például kuruc és labanc öltözet) érhető tetten, és amelyet a barokk retorikai hatásesztétikák *movere-docere-delectare* (megmozgatni-tanítani-gyönyörködtetni) harmadik fogalmával lehet megragadni. Ez számos *jelzős szerkezetben* („dióverő pózna”, „gyönggyel fűzött csontos kalabéra”, füstös muskotéra), és *ellentétes szerkesztési módban* nyilvánul meg.²³

„Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége
Hetes vászon az laboncság,
Köd az felesége”.

■ 5. Intertextualitás

Mind a szövegközi, mind a topogenetikus párhuzam tetten érhető a műben. A költemény rokonszövegei közé sorolhatjuk a *Most jöttem Erdélyől...*, *Buga Jakab éneke*, *Őszi harmat után* című verseket. Érdeemes szemügyre venni a szöveg későbbi hatástörténetét egészen a kortárs költészetig.

Intertextuális kapcsolat a középkori vágánsszatírával, Apáti Ferenc Cantilenájával:

„Az parasztembernek
Fogd meg az szakállát
Hajtsd el az marháját
Verd pofon ő magát.”
(Csinom Palkó)

„Fogjad meg szakállát,
Vedd csak el jószágát
Megalázza magát...” (Cantiléna)

■ Módszertani adalék:

Szövegközi kapcsolat, topogenetikus vizsgálat, stílusimitáció (pastiche):

■ Endrődi Sándor kuruc versei

■ Ady Endre kuruc témájú lírája

■ Kiss Judit Ágnes és Kovács András Ferenc kuruc tárgyú versei

■ 6. Archaikus toposzok vizsgálat

Ezt a szempontot már többen is vizsgálták, kutatták²⁴, így most csak röviden térnek ki rá. A *barokk kor nyelvi regisztere*, illetve a *katonai létre jellemző szókincs* számos eleme dekódolási problémát okozhat a kortárs befogadó számára (kalabér, lóding, tüzes madzag). Ehhez egy lábjegyzetben feltüntetett szótár szükségeltetik, illetve néhány történelmi-társadalmi adat

tisztázására szolgáló utalás a lábjegyzetben (Wesselényi-féle összeesküvés, Thököly-kor, Rákóczi-szabadságharc, Habsburg-párti magyarok stb.). Ebben a kontextusban kerülhet tárgyalásra a korábban már említett kuruc-labanc dichotómia feloldása is.

■ Módszertani adalék:

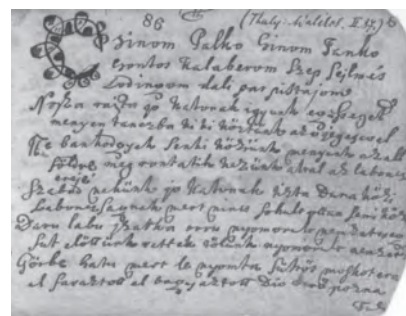
■ Vizualizáció (képek segítségével): katonai öltözék, kellékek stb.

■ Bocskor-kódex megismertetése: eredeti kézirat olvasása, rövid filológiai ismertetés (iniciálé)

A Csinom Palkó kezdetű táncdal kéziratának első oldala (86-os szám alatt) a Bocskor-kódexben (Bocskor János énekeskönyve). Mindenképp érdemes szemügyre venni az egyedi iniciálét, és a jobb felső sarokban található bejegyzést, melyet az utókor hagyott ránk, s amely arra utal, hogy a szöveg Thaly Kálmán *Adalékok II.* című gyűjteményében is megtalálható.

A jelen írásban néhány olyan adalékkal kísértem meg kiegészíteni az eddig ismert interpretációkat, melyek az oktatás szempontjából is hasznos adalékként szolgálnak, és melyekkel az eddigi vizsgálódások nem, vagy csak elvétve foglalkoztak. Remélhetőleg a *Csinom Palkó* szövege immár nemcsak egy közismert nótaként és kordokumentumként lesz számon tartva a mindenkori (olvasó)közönség körében, hanem irodalomesztétikai és módszertani szempontból is a figyelem középpontjába kerül.

BIBLIOGRÁFIA

■ BADICS Ferenc szerk., *A magyar irodalom története*, Bp., Atheneum, I., 1906.

■ BARTHA Dénes, KISS József, *Ötödfélszáz énekek*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953.

Bocskor-kódex, <http://dspace.bcucuj.ro/xmlui/handle/123456789/22026>

■ CSÖRSZ Rumen István (Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte), *Bocskor János énekeskönyve 1716-1739*, Bp., Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

■ ECKHARDT Sándor, *Apáti Ferenc feddő-éneke és a Csinom Palkó*, Irodalomtörténet, 1912, 107–108.

■ ECKHARDT Sándor, *Parasztsors a régi magyar költészetben*, Irodalomtörténet, 1951/2, 144–174.

■ KÄFER István, *A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei*, Pécs, 1974.

■ MARTINKÓ András, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., RTV-Minerva, 1983.

■ NAGY László, „Nem jöttünk az égi hadak útján...” *Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982.

■ RÉVAI József, *Az MDP II. kongresszusán mondott beszéd (1951. február 26.)* = R. J., *Kulturális forradalmunk kérdései*, 1952, Bp., Szikra, 20–21.

■ TARSOLY István szerk., *Magyarország a XX. században: Kultúra, művészet, sport és szórakozás*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1998, III.

■ THALY Kálmán, *Adalékok a Thököly-és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Pest, Ráth Mór Kiadó, 1872, II.

■ VARGA Imre szerk., *A kuruc küzdelmek költészete*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977.

■ VARGA Imre szerk., *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, MTA, Bp., 1986, XI.

■ http://www.youtube.com/watch?v=3_DAgyGjEjw

■ <http://www.youtube.com/watch?v=o0xl4kORe2w>

JEGYZETEK:

¹ BARTHA Dénes, KISS József, *Ötödfélszáz énekek*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953, 631. Pálóczi Horváth Ádám 1813-ban jegyzi fel.

² RÉVAI József, *Az MDP II. kongresszusán mondott beszéd (1951. február 26.)* = R. J., *Kulturális forradalmunk kérdései*, 1952, Bp., Szikra, 20–21.

³ *Magyarország a XX. században: Kultúra, művészet, sport és szórakozás*, szerk. TARSOLY István, Szekszárd, Babits Kiadó, 1998, III., 395–396.

⁴ A Pálóczi Horváth Ádám által feljegyzett dallam már a XVIII. századi alapforrásokban is szerepel hangszeres darabként. csörsz, „Sasnak körme között”... uo.

⁵ Az általunk ismert szöveg és dallamvilág azt tükrözi, hogy a Bocskor-strófa a PHÁ által feljegyzett dallamra kerülve (két versszak jön egy dallamstrófára) jutott be a köztudatba (és a tankönyvekbe). A szöveg újrafolklorizálódását a *Fordulj kedves lovam* című antológiában feljegyzett variánsok tükrözik. csörsz, uo.

⁶ *Bocskor-kódex*, <http://dspace.bcucuj.ro/xmlui/handle/123456789/22026>

⁷ CSÖRSZ Rumen István (Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte), *Bocskor János énekeskönyve 1716-1739*, Bp., Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

⁸ CSÖRSZ Rumen, i. m., 5. Magáról a kéziratról Thaly Kálmán által már 1870 óta tudomásunk van.

⁹ THALY Kálmán, *Adalékok... II.*, i. m., 85–94.

¹⁰ VARGA Imre szerk., *A kuruc küzdelmek költészete*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977, 476–480.

¹¹ VARGA Imre szerk., *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, MTA, Bp., 1986, XI., 402–405.

¹² NAGY László, „Nem jöttünk az égi hadak útján...” *Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982, 217.

¹³ KÄFER István, *A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei*, Pécs, 1974, 160.

¹⁴ MARTINKÓ András, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., RTV-Minerva, 1983, 42.

¹⁵ Uo., 42.

¹⁶ THALY, i. m., 94.

¹⁷ Hasonló utalás: a Wallenstein-féle horvát ezredek említése, melyeket 1700-ban feloszlattak, illetve a vers optimista hangja (amely valószínűleg az 1679-es szikszói győzelemre vonatkozhat). Lásd: NAGY, i. m., 205–228.

¹⁸ Lásd a korábban tárgyalt (szöveg és dallam)variálódási aspektusokat.

¹⁹ http://www.youtube.com/watch?v=3_DAgyGjEjw

²⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=o0xl4kORe2w>

²¹ Miska=labanc

²² <http://www.muut.hu/korabbilapszamok/034/lapis.html>

²³ Egyébként szinte az egész vers ellentétezésre épül.

²⁴ Martinkó András, Nagy László stb.